

İRAN TÜRKLERİNİN GÜNCEL KÜLTÜREL MESELELERİ

Ali KAFKASYALI*

Özet

Kadim Türk yurtlarından biri olan ve hâlihazırda 35 milyon Türk nüfusu ile Türkiye'den sonra en çok Türk nüfusu barındıran İran, pek çok kültürel mesele ile karşı karşıyadır. Türkçe eğitim-öğretimin yasak oluşu meselesi, alfabe meselesi, basın-yayın meselesi, tiyatro, sinema, resim, heykel gibi güzel sanatlar sahasındaki faaliyetlerin engellenmesi meselesi, kültürel faaliyetlerin sınırlanması meselesi bunların başında gelmektedir. Pek çok olumsuzluğa rağmen İran Türkleri bütün kültür ve sanat varlıklarını koruma ve geliştirme gayreti içerisindeyler. Bütün bu problemlerin halli için ülkedeki bütün halkların dil ve kültürlerine konulan yasağın kaldırılıp, çağın gereklerine uygun olarak her halkın ana dilinde eğitim öğretim yapmasına, radyo, televizyon ve matbuat imkânlarından faydalanmalarına fırsat verilmelidir. İran coğrafyasındaki taşınır ve taşınmaz Türk kültür varlıkları gerçek kimlikleri ile anılmalı, yabancı güçler tarafından gasp edilen kültürel değerlerin izleri sürülmelidir.

Anahtar Kelimeler: İran Türkleri, İran Türkçesi, Türkçe yasağı.

IRANIAN TURKS' ACTUAL CULTURAL PROBLEMS

Abstract

One of the ancient Turkish lands, with its present Turkish population of 35 millions, second only to Turkey, Iran faces a great many cultural problems. The problems like banning the education from being offered in Turkish, and those like alphabet, press and publication, barriers to the activities in the field of Fine Arts like theatre, cinema, painting and sculpture, and the restraints put on the cultural activities come first. Iranian Turks endeavor to protect and improve all their cultural and art wealth in spite of many adversities. All the prohibitions on the peoples' language and culture in the country should be removed in order to overcome the problems and, in parallel with the needs of the age, every people should be allowed to take education in its native tongue and to utilize the facilities like radio, television and printing press. Movable and immovable Turkish cultural assets in the geography of Iran should be mentioned with their real identities and the traces of the cultural values taken by the occupying forces should be followed up.

Key words: Iranian Turks, Iranian Turkish, Prohibition on Turkish

Giriş

İran Türk dili ve edebiyatının sahası, tarih boyunca Türk yurdu olan ve en muhteşem çağını Safevî Türk Devleti zamanında yaşayan, en geniş alanına ise son Türk Cihangiri Nadir Şah döneminde ulaşan coğrafyadır. Bu coğrafya Tiflis, Dağıstan, Bakü, Horasan, Meşhed, Belucistan, Basra, Bağdat, Kerkük, Musul, Diyarbakır, Sivas çizgisi içinde kalan sahadır.

İran coğrafyası Tarih boyunca farklı Türk boylarının yaşadığı ve ekseriyetini Türklerin oluşturduğu bir ülke olmuştur. Genellikle yönetimde olan Türkler diğer halkların kültür değerlerine müdahale etmemiş hatta yönetimleri altında bulunan Arap ve Farsların dillerini zaman zaman kültür ve bilim dili olarak dahi kullanmışlardır. 1925 yılına kadar bu coğrafyanın sahibi ve hâkimi olan Türkler, kendilerinden yüzlerce yıl sonra bu bölgeye gelen Farslarla temas kurmalarından itibaren onların dil ve

* Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı öğretim üyesi.

kültürlerine önem vermiş, hatta daha da gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Fars dili adına yapılanların ekserisi Türkler tarafından yapılmıştır. Pek çok Türk şairi Farsça eserler vücuda getirmiştir. Ne yazık ki Sasaniler döneminde olduğu gibi Pehlevîler döneminde İran Türklerinin dil, kültür ve sanat değerleri büyük sekteye uğratılmıştır. Günümüzde İran Türklerinin, çok büyük kültürel problemleri vardır.

1. Türkçe Eğitim Öğretiminin Yasak Oluşu Meselesi

1925 yılında yabancı güçlerin eli ile iktidara getirilen Pehlevî yönetimi, etnik çeşitliliğe hatta Türklerin ekseriyeti teşkil etmesine bakmayarak Türkçe eğitim öğretimi yasaklamış, Fars dilini ülkenin yegâne dili olarak uygulamaya koymuştur.

1979 İran İslâm Devrimi ile İran Cumhuriyet rejimi yıkılmış, yerine “İran İslâm Cumhuriyeti” adlı “İslâmî” bir rejim tesis edilmiştir. Ülkenin siyasetten ekonomiye, sosyal hayattan eğitim öğretime, basın yayından giyim kuşama kadar her şeyi değiştirilmiştir. Ne yazık ki bu yönetimde de aynı tutum devam ettirilmiş, din ve mezhep kisvesi altında Fars dili, kültürü ve kimliği hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Anayasanın 19. maddesinde ülke vatandaşlarının ırk, dil, etnik grup ve kabile ayrımı yapılmaksızın eşit olduğu; 15. maddesinde, diğer etnik grupların dilleri ile de okullarda eğitim-öğretim yapılabileceği ön görüldüğü hâlde anayasanın bu hükümleri yürürlüğe konulmamıştır. Bu yanlış bakış ve tutum hâlâ devam etmektedir. Tabî ki bu böyle devam etmeyecektir. Muhsiniyan Rad’ın (2004: 9) ifadesiyle dünyanın gidişi buna müsaade etmeyecektir. Önümüzdeki 20 yıl içerisinde oluşacak şartlar bu tutumu kesinlikle yargılayacaktır.

2. Alfabe Meselesi

İran Türklerinin önemli bir meselesi de alfabe meselesidir. Fars dili ile birlikte Arap alfabesini kullanan İran Türkleri, Türkçe metinleri de tabîi olarak Arap alfabesi ile yazmaktadırlar. Türkiye’nin ve Kuzey Azerbaycan’ın Latin alfabesini kullanmaları, uluslararası iletişim aracı olan internette genellikle İngilizce formatında Latin alfabesinin kullanılması İran Türklerinin alfabe meselesini daha da zora sokmaktadır. Alfabe meselesi aynı zamanda Türk dünyasının meselesidir. Dilin varlığının ve bekasının esasını oluşturan alfabenin ortak olmaması iletişim yönünden Türk Dünyasının en büyük handikaplarından biridir. Azerbaycan, İran ve Türkiye Türklerinin birkaç defa alfabe değiştirmeleri, hâlihazırda her üç Türk topluluğunun da farklı alfabe kullanmaları büyük yanlışlardır. Bir taraftan Rusya (Çarlık ve Sovyetler Birliği), diğer taraftan basiretsiz Türk Kaçar şahları ile şovenist ve zalim Pehlevî yönetimi, bir taraftan da ipin ucunu büyük güçlere kaptırmış İstanbul ve Atatürk sonrası Ankara hükümetleri, Azerbaycan, Türkiye ve İran Türklerinin dil, edebiyat ve kültür birliği yapmalarına imkân verememiş veya vermemişlerdir. Yanlış uygulamalarla birlikte çok büyük hatalar yapılmıştır. Her üç taraftaki Türklerin birkaç defa alfabeleri değiştirilmiştir. Yönünü Avrupa’ya dönmeyi, arkasını İran ve Turan’daki soydaşlarına dönmek olarak anlayan Türkiye yöneticileri büyük güçlerin bu tuzağını anlayamamıştır. Bu aymazlık hâlâ devam etmektedir.

3. Basın-Yayın Meselesi

İran Türk basını tarihi boyunca çok büyük engellerle karşılaşmış, canlanma fırsatı bulamamıştır. İran’da ilk matbaa 1811 yılında Tebriz’de, Azerbaycan valisi şehzade Abbâs Mirza tarafından kurulmuş ve ilk olarak Fuzûlî’nin eserleri basılmıştır (*Serdariniya 1381/2002: 28*). Ne yazık ki İran Türk basını 1925 yılına kadar Türk hakan ve hanları tarafından 1925 yılından sonra da Fars yöneticiler tarafından baskı ve engellerle karşılaşmıştır.

Türk Kaçar şahlarından Nasreddin Şah’ın, Tahran ve Tebriz’de yayımlanan gazetelerin yazarlarından 18’ini bir kuyuya atırıp üzerlerine kendi silahı ile 50 kurşun sıkarak hepsini öldürmesi; bu olaydan etkilenen Tebriz’in hürriyetçi yazarlarının İstanbul’a kaçarak burada “**Ehter**” (Yıldız) adlı gazeteyi çıkarmaları, İran seferinde çalışan Mirza Necef Ali Tebrizi’nin desteği ile 1895 yılına kadar 20 yıl yayımlanabilen (*Serdariniya 1381/2002: 149*) Ehter gazetesinin yönetici ve yazarlarının Şah tarafından Osmanlı Devleti’nden istenmesi bunların Tebriz’de Kaçar veliahdı tarafından öldürülmeleri Türk asıllı yöneticiler tarafından yapılan çok acı olaylardır.

1925 sonrası Pehlevî yönetimlerinin Türk gazeteci ve yazarlarına yaptıkları ise insanî davranışla bağdaşmayan türdendir. Pehlevî rejimi 1979’da iktidardan uzaklaştırılıncaya kadar Türkçe matbuata izin verilmez. Ancak ülke dışında siyasî sürgünler veya başka ülkelere sığınmış İran Türkleri

tarafından birkaç gazete yayımlanır. İran Türklerinin bütün kültürel unsurları ve kültür vasıtaları, tam otuz iki yıl, Pehlevî hanedanının şoven ve dikta yönetimi altında ezilir. Hâlbuki bu yıllarda Tebriz’de, Urmiye’de, İsfahan’da ve Tahran’da yayımlanan büyük güçlerin desteklediği Ermeni gazeteleri ile Amerika misyonerlerinin destekledikleri Urmiye’de yayımlanan Süryani-Keldani gazeteleri yayın hayatlarını geliştirerek devam ettirirler. Farsça yazılan Ermeni ve Süryanî gazetelerinin dışında, sadece Tebriz’de 13 Ermenice, Urmiye’de 4 Asuri-Keldani dilinde gazete yayımlanmaktadır. Ermenice yayımlanan gazetelerin ekserisi Ermeni Hınçak örgütünün yayın organıdır (*Ayrımlu 1386/2008: 28 vd.*).

1979 İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte İran Türk basını kısmen soluk almıştır. Millî meseleler gündeme gelmiş, millî hassasiyet gelişmiştir. İran Türk halkının bilhassa gençlerin Türk dili ve edebiyatına karşı ilgisi artmıştır. Bütün bunlara rağmen İran Türk basını lâyük olduğu yere gelememiştir. Uluslar arası normlarda basın hürriyetinin olmaması, hatta çok sıkı devlet sansürünün devam etmesi İran Türk basınına geri bırakmıştır. Ayrıca Türkçe veya Türkçe-Farsça çıkarılan gazete ve dergilerin sık sık kapatılması birkaç sayıdan fazla yayımlanmasına izin ve fırsat verilmemesi İran Türk basınının en büyük engelleri olmuştur.

Kitap basımının izne tabi olması da en büyük engellerden biridir. Hür ülkelerde siyasî, sosyal, kültürel veya başka sahalarda kitaplar hiçbir kurumdan izin alınmaksızın yayımlanırken İran’da her bir yazının sansürden geçirilmesi ve her yayının izin alındıktan sonra yayımlanabilmesi çok büyük mesele olarak karşıda durmaktadır. Hür ve bağımsız ülkelerde istenilen ve gerek duyulan hemen her konuda bir iki hafta, hatta birkaç gün içerisinde kitap yayımlanabildiği hâlde İran’da bir kitabın yayımlanabilmesi için aylarca hatta yıllarca izin beklemek gerekmektedir. Tabii ki Tahran yönetiminin bakış açısına uygun kitaplar istenilen süre içerisinde yayımlanabilmektedir.

4. Radyo-Televizyon

İran’da radyo yayınına ilk olarak 1944 yılında Tahran’da başlanmıştır. Tahran’dan sonra ikinci radyo istasyonu Mir Cafer Pişeverî tarafından 1946 yılında Tebriz’de kurulmuştur. Günümüzde İran’ın bütün vilayetlerinde, vilayet radyosu vardır. Ancak bu vilayet radyolarından Şarkî (Doğu) Azerbaycan, Ğerbî (Batı) Azerbaycan, Zencan ve Erdebil vilayet radyolarında çok az miktarda Türkçe yayına izin verilmektedir.

Televizyonda da durum benzer şekildedir. Tahran’dan sonra televizyon istasyonu kurulan vilayetlerin ilki Urmiye’dir. Batı Azerbaycan’ın merkezî şehri olan Urmiye’de televizyon 1998’de bütün bölgeye yayın yapacak şekilde kurulmuştur. Batı Azerbaycan’ın merkezî şehri olan Tebriz ve Erdebil vilayetinde ise bütün bölgeye yayın yapacak şekilde televizyon 2000 yılında kurulmuştur. Tamamen Türklerin sakin olduğu Zencan şehrinde ise ancak 2004 yılında bütün bölgeye yayın yapacak şekilde televizyon istasyonu kurulmuştur.

1958 yılında Türkmensahra’da “Türkmen Radyosu” adıyla kurulan ve kültür ve sanat ağırlıklı yayın yapan radyo, İran İslâm Devrimi’nden sonra “Gürgan Radyosu” adı altında yayın hayatını sürdürmüştür. Günümüzde Gürgan televizyonu da günde yarım saat Türkmen dilinde televizyon yayını yapmaktadır. Ancak bu radyo ve televizyon yayınlarında % 80’i Farsça kelimelerden olan ve Fars aksanı ile yayın yapmaktadırlar. Anlaşılmaz bir dil kullanıldığından müzik yayınlarının dışında pek dinlenip izlenilmemektedir.

Tahran yönetimi tarafından rakamları ile oynanmış istatistiklere göre bile radyo ve televizyon yayınları ülke nüfusunu oluşturan etnik yapının oranı ile orantılı değildir. Tahran yönetimine göre ülke nüfusunun % 22.5’ini Türkler oluşturmaktadır. Hâlbuki Birleşmiş Milletlerin verdiği rapora göre bu oran % 52’dir. Tahran yönetimi tam yarısını söylemektedir. % 25 bile kabul edilse Türkçe yayın süresi % 4.45’tir. Hâlbuki 5 katı olması gerekmektedir. Gerçek rakamlar yazılsa bunun 12 kat olması gerekmektedir.

2001 yılı istatistiklerine göre İran radyolarında yapılan programların % 90.66’lık dilimini Farsça yayınlar oluşturmaktadır. Geri kalanını ise diğer etniklerin dili ile yapılan yayınlar oluşturmaktadır.

2001 yılı istatistiklerine göre televizyon yayınlarının % 95.86’sını da Farsça yayınlar oluşturmaktadır. Geri kalanını ise diğer dillerle yapılan yayınlar oluşturmaktadır. Görülüyor ki İran

sınırları dâhilinde yayımlanan televizyon ve radyo programlarında Farsçadan başka dillere neredeyse hiç yer verilmemektedir.

2001 yılı istatistiklerine göre İran halklarının nüfus oranları ve paylarına düşen radyo, televizyon yayınları şöyledir:

Dil	Radyoda dil oranı	Televizyonda dil oranı	Radyo ve Tv'de dil oranı
Farsça	90.66	95.71	92.50
Türkçe	5.03	3.44	4.45
Kürtçe	2.5	0.53	1.79
Arapça	0.68	0.17	0.49
Diğer	1.13	0.15	0.77
Toplam	100	100	100

Görüldüğü gibi Tahran yönetimi Farsçadan başka dilde yayın yapılmasına müsaade etmemektedir. Bugün İran'da 3 televizyon ve birkaç radyo yayını vardır. Bunların tamamı da devletin sıkı denetimi altındadır. Özel televizyon ve radyo yoktur. Diğer yandan Kaşkay, Halaç, Şahseven, Hamse, Kirman, Sungur, Kazak, Bayat Türkleri için bir dakikalık bile radyo televizyon yayını yapılmamaktadır.

Diğer bir kötü durum da şudur ki İran İslam Cumhuriyeti'nin dil politikası Fars milliyetçiliğine dayanmaktadır. Radyo ve televizyonların Türkçe yayınları, İran Türkçesini bozmak maksadını taşımaktadır. Radyo ve televizyonların Türkçe programlarında kullanılan Türkçe kesinlikle Türkçe değildir. Türkçeyi Farsçalaştırmak maksadı güdülmektedir (*Heyet M. R. 2005: 95*).

Hâlihazırda Tahran'dan yayın yapan "Seher" adlı uluslararası bir televizyon kanalı vardır. Bu kanal İran dışına yayın yapmaktadır. Bu televizyonda günde yaklaşık 4 saat Türkçe yayın yapılmaktadır. Türkçenin dışında, Arapça, İngilizce, Fransızca ve başka dillerde yayın yapılmaktadır.

5. Güzel Sanatlar (Tiyatro, Sinema, Müzik, Resim, Halı) Meselesi

Türk musiki aletlerinin pek çoğu ve çalgıların ses sistemleri ile en mükemmel ses dizileri bu İran coğrafyasının üstat musikişinaslarınca tanzim edilmiştir. Türklerin icadı olan ve yüzyıllarca kullanılan "ebced" hesabına dayanan notalar ile Türk musiki nazariyelerinin pek çoğu da bu coğrafyada geliştirilmiştir.

Günümüzde İran Türk musikisinin yaşamasında ve gelişmesinde Tebriz, Tahran, Şiraz, Kum, Nağadey, Urmiye, Erdebil şehirlerinde Ali Selimi, Mahmut Şatıryan, Dadespur, Ali Ferşbaf, Pervin Behmenî Kaşkayî, Çingiz Mehdipur, Hasan Demirçi, Muhammed Cavidî, İmran Rüstemî gibi üstat müzisyenlerin yönetiminde faaliyet gösteren müzik topluluklarının büyük rolü vardır.

İran Türklerinde tiyatro önce halk dramaları şeklinde ortaya çıkmış, Safevîler döneminden itibaren "Kerbela Olayı"nın her yıl kapalı veya açık mekânlarda dinî trajedi olarak canlandırılması ile yeni bir boyut kazanmıştır. Modern anlamda İran Türk tiyatrosu ise Şefizade tarafından tek perdeli "Heyalat" (Hayalet) piyesinin 1909 yılında Tebriz'de sahneye konulması ile başlamıştır. Şarkın en muhteşem üç tiyatro salonundan biri -diğer ikisi Moskova ve Bakü'de- "Şir-e Hurşid" adlı tiyatro salonu Tebriz'de yapılmıştır. Bu tarihî bina İran devriminden sonra yıkılarak yerine cami inşa edilmiştir. Doğu'nun üç tarihî eserinden biri olan bu binanın yıkılması halkın beyninde büyük bir problem oluşturmuştur.

İran Türk minyatürü, genel Türk minyatür sanatı içerisinde hatta dünya minyatür sanatında çok önemli bir yere sahiptir. İran Türk minyatürü, İran coğrafyasının bütün kültür ve sanat merkezlerinde hâkimiyetini devam ettirdiği gibi İran dâhilindeki Fars minyatürü ile birlikte komşu ülkelerin minyatür sanatlarının oluşmasına ve gelişmesine de büyük katkıda bulunmuştur. Tebriz minyatür mektebinin etkisi sadece minyatür ile sınırlı kalmamıştır. Onun yaygın bedî, estetik üslûbu Azerbaycan ve İran'ın

duvar resim ve dekoratif sanatını da etkilemiştir. Bu tesir halı, kumaş, metal ve seramik sanatlarında da kendini göstermiştir. Orta asırlarda Azerbaycan tasvirî sanatını dünya seviyesine çıkaran ve sanat tarihinde ona geniş şöhret kazandıran Tebriz minyatür mektebi olmuştur.

Türk milletinin en özgün sanat ürünlerinden biri olan halı sanatının İran Türklerinde tarih boyunca olduğu gibi bugün de çok yüksek seviyede varlığını ve gelişimini devam ettirdiği görülmektedir. İran Türk halısı dünyada özgün bir şöhrete sahiptir. Her ne kadar dünya pazarlarına İran halısı adı altında pazarlanmakta ise de İran Türk halısı bilhassa başta Tebriz halısı olmak üzere özgün kimliğini açıkça göstermektedir. Yüzyıllardan beridir dünya müzelerinde yer alan Tebriz, Erdebil, Kazak, Gence, Karabağ halıları bunun göstergesidir.

Musiki eserleri olsun resim, minyatür, halı eserleri olsun ne yazık ki Fars kültürü ve medeniyeti adına dünya pazarlarına sunulmaktadır. Dünya literatüründe, müzelerinde, sergi salonlarında ve pazarlarında Fars eserleri olarak sunulmaktadır.

6. Kültürel Faaliyetlerin Sınırlanması Meselesi

İran Türklerinin “İbni Sina”, “Şemsi Tebrizî”, “Marağayî”, “Urmavî”, “Ayetullah Şeratmedarî” gibi uluları; “Babek”, “Settar Han”, “Hiyabanî”, Pişeverî” gibi büyük kahramanları; bayram veya matem niteliğinde özgün tarihî günleri vardır. Ne yazık ki bugünkü Tahran yönetimi Pehlevî yönetimi gibi İran Türklerinin kendi ulularını, kendi kahramanlarını, kendi önemli gün ve bayramlarını anmaya fırsat vermemektedir. Babek Kalesi’nde toplanıp Büyük Kahraman Babek’i anmaları mümkün değildir. Settar Han için anma toplantısı yapamamaktadırlar. Hiyabanî’yi, Pişeverî anmaları mümkün değildir. Humeynî’yi ölümden kurtaran Ayetullah Şeriatmedarî’nin kabri başında veya herhangi bir yerde tören yapmak mümkün değildir. Birkaçını yazdığım bu hususlar da İran Türklerinin güncel kültürel meseleleri arasında yer almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Kadim Türk yurtlarından biri olan İran, hâlihazırda 35 milyon civarında Türk nüfusu ile Türkiye’den sonra en çok Türk nüfusu barındıran dolayısıyla ülke nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bir ülkedir. Ülke nüfusunun çoğunluğunu Türkler oluşturduğu hâlde pek çok kültürel mesele ile karşı karşıyadırlar. Türkçe eğitim-öğretim yapmaları yasak, basın yayın hakları yok, güzel sanatlarda faaliyet göstermeleri imkânsız, kendi tarih, kültür, sanat değerleri ile ilgili faaliyet yapmaları imkânsızdır. Bu kadar olumsuzluğa rağmen İran Türkleri bütün kültür ve sanat varlıklarını koruma ve geliştirme gayreti içindedirler.

İran Türklerinin kültürel meselelerinin hâlli için Tahran yönetimi ülke dâhilindeki halkların dil ve kültürlerine koyduğu yasağı kaldırıp, çağın gereklerine uygun olarak her halkın ana dilinde eğitim öğretim yapmasına, radyo, televizyon ve matbuat imkânlarından faydalanmalarına fırsat vermelidir.

İran coğrafyasındaki taşınır ve taşınmaz Türk kültür varlıkları gerçek kimlikleri ile anılmalıdır. Türk soylu veya yabancı milletler tarafından defalarca yağmalanan ve Avrupa, Amerika, Rusya gibi ülkelerin müzelerine, kütüphanelerine taşınan kültürel değerlerin izleri sürülmelidir.

Kaynakça

- AYRIMLU Cemal (1386/2008), Azerbaycan Millî Matbuat Tarihinden, Dilmac Dergisi, S. 32, Tebriz. (*Ayrımlu 1386/2008: 28 vd.*).
- AZİZÎ Menuçehr (1383/2005), “Ne Zaman Özümüze Gayıdacağız?”, Dilmac Dergisi, S. 6, s. 38. Tebriz.
- BARTHOLD, V.V. (1930), Tezkire-i Coğrafya-yı İran, (nşr., H. Serdadver), Tehran.
- BARTHOLD, V.V. (1973), İslam Medeniyeti Tarihi, (Tenkit ve ilavelerle nşr., M. F. Köprülü), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- BERTHELDS, Yevgeni Eduardoviç (1968), İran, Düzenleyen: A. Ateş, İslâm Ansiklopedisi, MEB Yay., İstanbul.
- FERİD, Feranek (1383/2005), “Dilsiz Analar”, Dilmac Dergisi, S. 1, s. 34. Tebriz.
- FERZANE, Muhammed Ali (1362/1983), “Ana Dilimiz ve Millî Varlığımız Uğrunda Hatıralar Defterinden”, Varlık, S. 47-48, Tahran.

- HEY'ET, Cevat (1383/2005), İran'da Türk Kültürünün Durumu, Varlık, S.133-2, Téhran.
- HEYAVÎ, Niğâr (1383/2005), "Dil ve Edebiyatımıza Öteri Bir Bakış", Dilmac, S. 1, Tebriz.
- HEYET, Cevad (1373/1994), Dr. Cevad Heyet'den Cumhurireis Süleyman Demirel'e Mektup, Varlık, S. 92-1, Tahran.
- HEYET, M. Rıza, (2005), 19. Yüzyıldan Günümüze İran'da Türkçe Basın-Yayın Hayatı, Ankara Üniversitesi, S. B. Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara. (*Heyet M. R. 2005: 95*).
- HEYET, Muhammed Rıza (1376/1997), Şairlerimiz Bizi ve Dilimizi Nece Adlandırırlar?, Varlık, S. 105-2, Tahran.
- İMANÎ, Behruz (1387/2008), Ana Dili, İntişarâtı Nedayı Şems, Tebriz.
- KAFKASYALI, Ali (2002), İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum.
- KAFKASYALI, Ali (2004), "İran Türk Âşıklarının Türk Diline Katkıları", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20-26 Eylül 2004), Türk Dil Kurumu Yay., C. I, Ankara.
- KAFKASYALI, Ali (2004), İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 24, Erzurum.
- KAFKASYALI, Ali (2006a), "XIX. ve XX. Yüzyıl Siyasî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansımaları", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 25, Erzurum.
- KAFKASYALI, Ali (2009), "İran Türkleri Âşık Muhitleri, Salkımsöğüt Yay., Erzurum.
- KAFKASYALI, Ali (2009), İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik, Salkımsöğüt Yay., Erzurum.
- KEREMÎ, Yaşar (1384/2006), "Ana Dili ve Övrad Duyğusu", Dilmac Dergisi, S. 12, s. 74. Tebriz.
- KESKİN, Rıza (2002), Türk Dili ve İran Kimliyi, Köçüren: H. S. Soytürk, Bakı.
- MUHSİNİYAN RAD, Mehdi (2004), "İran Toplumunda İletişim Gelişmeleri için Etnik Kültürler Arasındaki Alakaya Dikkat Edilmelidir", (İran ve İletişim Toplumu Sempozyumu-2002, Tahran"), Esr No dergisi, 9 Mayıs 2004 Tahran. Muhsiniyan Rad'ın (2004: 9)
- RÁSONYI, László (1993), Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.
- RİCHARD, Yann (2006), L'Iran : Naissance d'une République Islamique, Éditions de La Martinière, Paris.
- ROUX, Jean Paul (2006), Histoire de l'Iran et des Iraniens: Des origines à nos jours, Fayard, Paris.
- ROUX, Jean Paul (2007), Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl, Çevirenler: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalıcı Yay., İstanbul.
- SERDARİNİYA, Semed (1381/2002), Tebriz Şehr-i Evvelinhâ, Kanon-e Ferheng o Hüner-e Azerbaycan Neşriyyatı, Tebriz. (*Serdariniya 1381/2002: 28*).
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz (1988), Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920, çev. Nuray Mert, Bağlam Yay., İstanbul.
- SYKES, Percy (1341), İran Tarihi (Harbi Umumide İran), çev. Mehmed Cemal, Matbaa-i Askeriye, İstanbul.
- ZEHTABÎ, Muhammet Taki (1381/2002), İran Türklerinin Eski Tarihi I, Tebriz.
- ZEHTABÎ, Muhammet Taki (1382/2003), İran Türklerinin Eski Tarihi II, Tebriz.